

Pojęcia kluczowe: Konwencja stambulska, prawo karne, przemoc seksualna, zgwałcenie

Dominika Czerniak, Artur Pietryka

Nowe znamiona przestępstwa zgwałcenia?

ABSTRAKT

Artykuł analizuje zmiany wprowadzone ustawą z 28.06.2024 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw. Nowelizacja art. 197 i 198 k.k. miała stanowić implementację Konwencji stambulskiej oraz uporządkować orzecznictwo w sprawach o zgwałcenie przez wyraźne wskazanie, że zgwałceniem jest każdy stosunek seksualny, do którego doszło bez zgody osoby doprowadzonej do obcowania płciowego. Kształt przepisów budzi wątpliwości interpretacyjne: zarówno z perspektywy implementacji prawa międzynarodowego, jak i konsekwencji wprowadzonych zmian dla praktyki stosowania prawa.

I. WSTĘP

13.02.2025 r. weszła w życie nowelizacja przepisów art. 197–198 k.k. penalizujących nadużycia seksualne¹. W dyskursie publicznym nowe rozwiązania prezentowane są jako zmiana uwzględniająca podnoszony przez Komitet GREVIO² (Grupę Ekspertów do spraw Przeciwdziałania Przemocy wobec Kobiet i Przemocy Domowej) postulat konieczności dostosowania polskich przepisów do postanowień tzw. Konwencji stambulskiej³. Od lat podnoszone były głosy o konieczności rewizji znamion przestępstwa zgwałcenia, a także innych czynów zabronionych skierowanych przeciwko wolności seksualnej⁴. Dyskusja na ten temat stopniowo nabierała na znaczeniu w związku z m.in.

1 Ustawa z 28.06.2024 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2024 r. poz. 1228).

2 GREVIO Baseline Evaluation Report Poland: <https://rm.coe.int/grevio-baseline-report-on-poland/1680a3d20b>

3 Konwencja o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet, w tym przemocy domowej z 11.05.2011 r. (Dz.U. z 2015 r. poz. 961).

4 Por. m.in. M. Budyn-Kulik, *Inna czynność seksualna. Analiza dogmatyczna i praktyka ścigania*, „Prawo w Działaniu” 2008; K. Szczucki, *Rola zgody w strukturze przestępstwa na przykładzie przestępstwa zgwałcenia*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych”, Rok XV, 2011, z. 1; nr 5; M. Płatek, *Zgwałcenie. Gdy termin nabiera nowej treści. Pozorny brak zmian i jego skutki*, „Archiwum Kryminologii” 2018/TomXL, s. 263–325; J. Warylewski, *Zgwałcenie w świetle projektowanych zmian w Kodeksie karnym z 1997 r.*, PS 2018/11–12.

orzecznictwem Europejskiego Trybunału Praw Człowieka⁵ oraz Komitetu do spraw Likwidacji Dyskryminacji Kobiet⁶. Te międzynarodowe organy sądowe zakwestionowały m.in. kształt przepisów materialnoprawnych niedostatecznie akcentujących znamię zgody jako warunku penalizacji zgwałcenia. Kolejnym ważnym powodem do dyskusji o konieczności zmian były procesy ratyfikacyjne Konwencji stambulskiej⁷, która jako jeden z głównych celów obrała korektę ustawodawstw krajowych w zakresie penalizacji przemocy wobec kobiet, w tym aktów przemocy seksualnej⁸. Ten ostatni instrument, którego implementacja jest monitorowana przez GREVIO, ma obecnie decydujące znaczenie dla dyskusji o potrzebie zmian przepisów karnych penalizujących różne formy przemocy, w tym nadużycia seksualne, zdefiniowane w art. 36 ust. 1 Konwencji stambulskiej⁹.

O znaczeniu Konwencji stambulskiej świadczy to, że następstwem jej ratyfikacji w Polsce były inicjatywy legislacyjne dotyczące zmian ustawowej typizacji przestępstwa zgwałcenia. Pierwszą z nich był projekt z 2021 r.¹⁰ Prace nad projektem nie wyszły jednak poza etap I czytania. Nadto wizja w nim prezentowana nie korespondowała z celami ustawy z 7.07.2022 r.¹¹ Wprowadziła ona z dniem 1.10.2023 r. zmiany kształtu typów kwalifikowanych zgwałcenia, które na stałe weszły do porządku prawnego i dotyczyły zgwałcenia z posłużeniem się bronią palną, nożem lub innym podobnie niebezpiecznym przedmiotem lub środkiem obezwładniającym albo przy działaniu w inny sposób bezpośrednio zagrażający życiu (art. 197 § 3 pkt 4 k.k.), wobec kobiety ciężarnej (art. 197 § 3 pkt 5 k.k.), czy też z jednoczesnym utrwaleniem obrazu lub dźwięku przebiegu czynu (art. 197 § 3 pkt 6 k.k.).

Nie były to jednak ostatnie zmiany w omawianej kwestii. Z początkiem X kadencji Sejmu powróciła dyskusja nad potrzebą zmian i oparcia penalizacji zgwałcenia na warunku braku zgody. Asumptem do tego był druk sejmowy nr 209¹², stanowiący nawiązanie do projektu z 2021 r. i wsparty stanowiskiem GREVIO. W jego uzasadnieniu wskazano, że przyjęcie przez Polskę międzynarodowych standardów ochrony praw ofiar przemocy seksualnej wymaga redefinicji przestępstwa zgwałcenia i oparcia

5 Por. wyrok z 13.11.2003 r. w sprawie M.C. przeciwko Bułgarii, skarga nr 39272/98; por. A. Kurzawa, *Gwałt w polskim prawie na tle strasburskiego orzeczenia przeciw Bułgarii*, „Prawo i Płeć” 2005/2.

6 Por. Sprawa R.P.B. przeciwko Filipinom, decyzja z 21.02.2014 r., skarga nr 31/2011.

7 Ustawa z 6.02.2015 r. o ratyfikacji Konwencji Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej, sporządzonej w Stambule dnia 11.05.2011 r. (Dz.U. z 2015 r. poz. 398).

8 Explanatory Report to the Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence: <https://rm.coe.int/ic-and-explanatory-report/16808d24c6>.

9 Explanatory report..., § 191–193.

10 Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny, druk sejmowy nr 1091, Sejm IX kadencji: <https://orka.sejm.gov.pl/Druki9ka.nsf/0/D7E9563477237B45C12586B70037B233/%24File/1091.pdf>.

11 Ustawa z 7.07.2022 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2022 r. poz. 2600).

12 Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny, druk sejmowy nr 209 wraz z uzasadnieniem: <https://sejm.gov.pl/Sejm10.nsf/druk.xsp?nr=209>.

go na koncepcji zgody, a nie potwierdzenia oporu¹³. W pierwotnej wersji projekt zakładał zmianę art. 197 § 1 k.k. poprzez wskazanie, że kto doprowadza inną osobę do obcowania płciowego bez wcześniejszego wyrażenia świadomej i dobrowolnej zgody przez tę osobę, podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy niż 3 lata. W przypadku art. 197 § 2 k.k. proponowano podwyższenie zagrożenia karą pozbawienia wolności od 2 do 10 lat. Proponowano także zmianę art. 198 § 1 k.k., który miał zostać podzielony na dwie jednostki redakcyjne – w § 1 penalizowane miało być wykorzystanie bezradności prowadzące do obcowania płciowego, zagrożone karą od 3 lat pozbawienia wolności, a w § 2 – wykorzystanie bezradności prowadzące do innych czynności seksualnych, zagrożone karą od 2 do 10 lat pozbawienia wolności. Podobne zmiany proponowano także w art. 199 k.k. Przepis art. 199 § 1 k.k., który miał otrzymać brzmienie „kto, przez nadużycie stosunku zależności lub wykorzystanie krytycznego położenia, doprowadza inną osobę do obcowania płciowego podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 3”. W § 2, gdy w okolicznościach wskazanych w § 1 doprowadzono do innej czynności seksualnej, grożąca kara wynosiła od 2 do 10 lat pozbawienia wolności. Projekt ten został poddany krytyce¹⁴. W związku z nią Komisja Nadzwyczajna do spraw zmian w kodyfikacjach przyjęła nowe brzmienie przepisów, które następnie uchwalił Sejm. Mimo odejścia od pierwotnych propozycji uchwalona ustawa nadal była krytykowana, gdyż utrzymywała *status quo* w zakresie konieczności wykazania, iż do zgwałcenia doszło poprzez użycie określonego sposobu¹⁵. Senat wniósł jednak kosmetyczne poprawki i wydłużył do 6 miesięcy okres *vacatio legis*. Sejm nie odrzucił tych zmian i ustawa została podpisana przez Prezydenta RP.

Tym samym od 13.02.2025 r. przepis art. 197 § 1 k.k. otrzymał brzmienie, iż „kto doprowadza inną osobę do obcowania płciowego przemocą, groźbą bezprawną, podstępem lub w inny sposób mimo braku jej zgody, podlega karze pozbawienia wolności od lat 2 do 15”. Do art. 197 k.k. dodany został § 1a w brzmieniu: „Tej samej karze podlega, kto doprowadza inną osobę do obcowania płciowego wykorzystując brak możliwości rozpoznania przez nią znaczenia czynu lub pokierowania swoim postępowaniem”. Zmieniony został także typ podstawowy w art. 197 § 2 k.k. poprzez określenie w nim,

13 Uzasadnienie poselskiego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny, druk sejmowy nr 209, s. 5.

14 Por. opinia M. Budyn-Kulik, *Opinia projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny*, druk 209: <https://orka.sejm.gov.pl/rexdomk10.nsf/0/1684452A37E15354C1258AD3004399FF/%24File/i418-24.pdf>; M. Małecki, *Ekspertyza w przedmiocie poselskiego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny*, Sejm X kadencji, druk nr 209: <https://sejm.gov.pl/Sejm10.nsf/opinieProcLeg.xsp?nr=209&vw=3>; W. Wróbel, *Opinia w sprawie poselskiego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny (druk nr 209) oraz propozycji poprawek*, <https://orka.sejm.gov.pl/rexdomk10.nsf/0/43D60353B82B3F57C1258B07002AE43D/%24File/i921-24A.pdf>. Ponadto por. przebieg posiedzeń Komisji Nadzwyczajnej do spraw zmian w kodyfikacjach w dniach: 21.03.2024 r. oraz 9.04.2024 r., <https://www.sejm.gov.pl/Sejm10.nsf/biuletyn.xsp?sknr=NKK-3>.

15 M. Plątek, *Opinia dotycząca uchwalonej przez Sejm RP w dniu 28 czerwca 2024 r. ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (druk senacki 109), której przedmiotem jest zmiana art. 197 k.k. (znamiona przestępstwa zgwałcenia)*, <https://www.senat.gov.pl/download/gfx/senat/pl/senatekspertyzy/7097/plik/oe-500.pdf>.

że: „Jeżeli sprawca w sposób określony w § 1 lub 1a doprowadza inną osobę do poddania się innej czynności seksualnej albo wykonania takiej czynności, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8”. Wreszcie nowe brzmienie otrzymał art. 198 k.k. poprzez wskazanie w nim, że „kto, wykorzystując bezradność innej osoby lub wynikające z upośledzenia umysłowego, choroby psychicznej lub innego zakłócenia czynności psychicznych znaczne ograniczenie zdolności do rozpoznania znaczenia czynu lub pokierowania swoim postępowaniem, doprowadza ją do obcowania płciowego lub do poddania się innej czynności seksualnej albo do wykonania takiej czynności, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8”.

II. NOWE BRZMIENIE ART. 197 § 1 K.K.

Przed szczegółową analizą nowych przepisów warto zwrócić uwagę, że zmieniły one relacje między przepisami art. 197–200 k.k. Dotychczas każdy z nich miał wyraźnie określony zakres kryminalizacji, a ustalenie, jakie zachowanie „podpada” pod który z nich, nie wiązało się z nadmiernymi trudnościami. Zakresy każdego z przepisów były rozłączne i każdy z nich w swej istocie penalizował zgwałcenie¹⁶, niezależnie od tradycyjnie nadawanych „tytułów” w kolejnych wydaniach kodeksów¹⁷.

Po wejściu w życie nowelizacji art. 197 § 1 k.k. w części dotyczącej „doprowadzenia do obcowania płciowego osoby w inny sposób mimo braku jej zgody” stał się normą ogólną *lex generalis* – a pozostałe typy czynów zabronionych (pozostałe rodzaje zgwałcenia) – normami szczególnymi *lex specialis*¹⁸. Każde bowiem z zachowań określonych w art. 197 § 1a – art. 200 k.k. dotyczy „innego sposobu” obcowania płciowego bez zgody drugiej osoby¹⁹. W takim ujęciu czyny z art. 198 i art. 199 k.k. stały się w zasadzie typami uprzywilejowanymi zgwałcenia, gdzie karalność jest niższa z uwagi na „jedynie” wykorzystanie bezradności, upośledzenia umysłowego albo ograniczenia możliwości rozpoznania znaczenia czynu lub pokierowania swoim postępowaniem²⁰. Różnica polega na metodzie doprowadzenia oraz na zagrożeniu sankcją karną. Przepis

16 M. Płatek, *Zgwałcenie. Gdy termin nabiera nowej treści. Pozorny brak zmian i jego skutki*, „Archiwum Kryminologii” 2018, t. 35.

17 Można je uznać za zgwałcenie *sensu largo*. Tak m.in. A. Malinowska-Bizon, *Poselski projekt zmiany definicji zgwałcenia. Odpowiedź na uregulowania międzynarodowe i oczekiwania społeczne czy wylewanie dziecka z kąpielą? Uwagi krytyczne*, „Prokuratura i Prawo” 2024/9, s. 20–21.

18 Zob. także K. Ziemiński, *Rola i miejsce reguł kolizyjnych w procesie dekodowania tekstu prawnego*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1978/2.

19 Zgody rozumianej jako świadome i dobrowolne podjęcie decyzji o swoim zachowaniu. W projekcie dyrektywy UE w sprawie zwalczania przemocy wobec kobiet przepis art. 5 ust. 2 i 3 wskazywał, jak należy rozumieć zgodę. Zob.: Wniosek ws. dyrektywy PE i Rady w sprawie zwalczania przemocy wobec kobiet i przemocy domowej, COM/2022/105 final: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX%3A52022PC0105>. W wersji dyrektywy przyjętej 14.05.2024 r. nie znalazły się przepisy odnoszące się do zgwałcenia. Zob. dyrektywa 2024/1385 z 14.05.2024 r. w sprawie zwalczania przemocy wobec kobiet i przemocy domowej (Dz.Urz. UE, seria L z 2024, poz. 1385).

20 Brak dobrowolności obcowania płciowego jest wpisany w znamiona czynów zabronionych z art. 198–199 (i 200) k.k. Zob. szerzej: P. Kaczmarek, *O (nie)możności wystąpienia kumulatywnego zbiegu przepisów między art. 201 k.k. a art. 197–200a k.k.*, „Palestra” 2024/10.

art. 197 § 1a k.k. penalizuje doprowadzenie do obcowania płciowego przy wykorzystaniu braku możliwości rozpoznania znaczenia czynu lub pokierowania swoim postępowaniem drugiej osoby i jest zagrożony karą od 2 do 15 lat pozbawienia wolności. W art. 198 k.k. sprawca nie doprowadza do obcowania płciowego, ale wykorzystuje sytuację (bezradność, upośledzenie umysłowe, ograniczenie możliwości rozpoznania znaczenia czynu lub pokierowania swoim postępowaniem), w której osoba nie może wyrazić zgody – niezależnie od przyczyny, dla której w takim stanie dana osoba się znalazła (tj. czy sama się wprowadziła w ten stan, czy jest to stan biologiczny – np. śpiączka). Sankcja karna jest w tym przypadku łagodniejsza (od 6 miesięcy do 8 lat pozbawienia wolności). W art. 199 k.k. motywem podjęcia czynności seksualnych jest istniejący stosunek zależności lub krytyczne położenie, które uniemożliwia sprzeciwienie się obcowaniu płciowemu²¹. Z uwagi na inną metodę doprowadzenia do obcowania płciowego, tj. wymuszenie zgody, wykorzystanie trudnej sytuacji życiowej²², zagrożenie karą jest tutaj znacznie niższe. W przypadku osób powyżej 18. roku życia art. 199 § 1 k.k. wprowadza sankcję do 3 lat pozbawienia wolności, a gdy pokrzywdzona jest osoba pomiędzy 15. a 18. rokiem życia – od 3 miesięcy do 5 lat pozbawienia wolności. Natomiast przepis art. 200 k.k. wyłącza możliwość wyrażenia prawnie relewantnej zgody na obcowanie płciowe przez osoby, które nie ukończyły 15. roku życia²³, zatem każde doprowadzenie do relacji seksualnej jest stosunkiem bez zgody drugiej osoby²⁴.

Przechodząc do uwag na temat nowego brzmienia art. 197 § 1 k.k., nie sposób nie zauważyć, że ostateczny kształt przepisu fundamentalnie różni się od pierwotnej propozycji, gdzie karalne miało być doprowadzenie do obcowania płciowego „bez wcześniejszego wyrażenia świadomej i dobrowolnej zgody” drugiej osoby²⁵. Rozwiązanie to wprost opierało się na art. 36 Konwencji stambulskiej i dążyło do tego, by każdy niedobrowolny stosunek seksualny był możliwy – przynajmniej na gruncie ustawowym – do ukarania. Recypowało także zalecenia GREVIO wskazującego, że „faktem pozostaje, że obowiązujące prawo wymaga, aby czyny takie jak zgwałcenie i przemoc seksualna, której ofiarami są kobiety, były oceniane w świetle użycia przemocy, groźby lub podstęp, a nie w świetle braku zgody”²⁶.

21 Zob. jednak P. Zakrzewski (w:) *Kodeks karny. Komentarz*, red. J. Majewski, Warszawa 2024 oraz wyrok SA w Katowicach z 1.12.2016 r. (II AKa 458/16).

22 Zob. wyrok SN z 29.09.2021 r. (V KK 222/21).

23 W kwestii wieku zgody i uregulowań prawno-karnych zob. M. Dziewanowska, *Age of consent – wiek zgody. Kryminologiczno-prawna problematyka uregulowania kryminalizacji stosunków seksualnych z dzieckiem*, niepublikowana praca doktorska: <https://repozytorium.uw.edu.pl/entities/publication/d5f69a2a-8219-4b65-9ab6-98949c72fe40>. Zob. także: M. Platek, *Pozorna ochrona dziecka przed wykorzystaniem seksualnym*, „Państwo i Prawo” 2011/2, s. 10–11.

24 Zob. wyrok SA w Poznaniu z 13.12.2016 r. (II AKa 211/16).

25 Szerzej na temat druku sejmowego nr 209: A. Malinowska-Bizon, *Poselski projekt... W kwestii znaczenia znamienia zgody*: D. Czerniak, *O potrzebie zmiany ustawowej typizacji przestępstwa zgwałcenia*, „Państwo i Prawo” 2024/7 oraz S.J. Schulhofer, *What Does 'Consent' Mean?* (w:) *Sexual Assault: Law Reform in a Comparative Perspective*, red. T. Hörnle, Oxford 2023, s. 53–71.

26 Opinia GREVIO: https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/2022-02/RAPORT_GREVIO_PL.pdf

Nowe rozwiązania nie korespondują z zaleceniami GREVIO. Fakt dokonania czynu bez zgody osoby pokrzywdzonej nadal nie przesądza o karze, ale to, w jaki sposób przełamano jej wolę w kwestii podjęcia aktywności seksualnej (w jaki sposób doprowadzono do obcowania płciowego bez zgody drugiej osoby). Wprowadzona regulacja art. 197 § 1 k.k. wydaje się tym samym być wzorowana na art. 164 portugalskiego kodeksu karnego²⁷, obowiązującego do 2019 r., który rozszerzał karalność o dodatkowe, inne metody doprowadzenia do obcowania płciowego bez zgody drugiej osoby, wiążąc je niejako z przemusem, groźbą, przemocą lub nadużyciem władzy. Warto jednak mieć na uwadze, że po zastrzeżeniach GREVIO²⁸ w 2019 r.²⁹ portugalski ustawodawca zmienił znamiona przestępstwa zgwałcenia³⁰. Obecnie zgwałceniem w typie podstawowym (zagrożonym karą pozbawienia wolności od 1 roku do 6 lat) jest zmuszenie osoby do poddania się czynności seksualnej (odbycia stosunku płciowego, analnego lub oralnego ze sprawcą lub z inną osobą; lub dokonanie penetracji pochwy, odbytu lub ust częściami ciała lub przedmiotami)³¹, a przymus rozumie się jako każdy sposób doprowadzenia do obcowania płciowego wbrew rozpoznawalnej woli ofiary. Konwencja stambulska wymaga bowiem, by obcowanie płciowe bez zgody drugiej osoby jako typ podstawowy przestępstwa zgwałcenia, bez dookreślenia, w jaki sposób wymuszono na kimś stosunek seksualny, powinno być odrębnym typem czynu zabronionego³². Jeżeli okoliczności czynu są brutalne, obraźliwe i traumatyczne, czyn został popełniony przez szczególny podmiot (np. funkcjonariusza publicznego), celowe jest uwzględnienie tego jako okoliczności obciążających, aby zapewnić karę proporcjonalną do wagi czynu (art. 45 Konwencji stambulskiej).

Nowe brzmienie art. 197 § 1 k.k. nie jest recepcją Konwencji stambulskiej ani orzecznictwa strasburskiego³³, jak i nasuwa wątpliwości interpretacyjne. Pojawia się pytanie, czy „inny sposób mimo braku jej zgody” jest odrębnym znamieniem art. 197 § 1 k.k. Ponadto wątpliwe jest, czy brak zgody odnosi się do wszystkich sposobów

27 Poprzednie brzmienie art. 164 portugalskiego k.k.: <https://diariodarepublica.pt/dr/detalhe/lei/83-2015-69951093>. Przepis ten brzmiał: „Každy, kto przez przemoc, groźby, przymus psychiczny lub nadużycie władzy, albo jakiegokolwiek inne działanie przeciwko poznawalnej woli ofiary, zmusza inną osobę do: a) stosunku płciowego, stosunku analnego lub oralnego z samym sprawcą lub inną osobą; lub b) wprowadzenia części ciała lub przedmiotów do pochwy, odbytu lub ust, podlega karze pozbawienia wolności od 3 do 10 lat”.

28 Zob. <https://rm.coe.int/4th-general-report-on-grevio-s-activities/1680aca199>, s. 37.

29 Zob. ustawa zmieniająca k.k. z 2019 r., https://www.pgdlisboa.pt/leis/lei_mostra_articulado.php?nid=3142&tabela=leis&ficha=1&pagina=1&so_miolo=i art. 164 oraz raport GREVIO wzywający Portugalie do zmian: <https://rm.coe.int/grevio-reprt-on-portugal/168091f16f>.

30 Zob. raport dotyczący definiowania przestępstwa zgwałcenia w państwach Unii Europejskiej, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2024/757618/EPRS_IDA\(2024\)757618_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2024/757618/EPRS_IDA(2024)757618_EN.pdf)

31 Zob. ustawa zmieniająca k.k. z 2019 r., https://www.pgdlisboa.pt/leis/lei_mostra_articulado.php?nid=3142&tabela=leis&ficha=1&pagina=1&so_miolo=i

32 A. Malinowska-Bizon, *Poselski projekt...*, s. 5–24. Zob. uwagi dotyczące kwestii zgody, definiowania przemocy seksualnej, tworzenia okoliczności obciążających: T. Hörnle, *Comparison of Sexual Assault Laws and Some Advice for Law Reform (w:) Sexual Assault: Law Reform in a Comparative Perspective*, red. T. Hörnle, Oxford 2023, s. 237–272.

33 Zob. także opinię prof. M. Budyn-Kulik dotyczącą wprowadzenia „czystej zgody”, *Opinia projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny*, druk nr 209, s. 8; <https://orka.sejm.gov.pl/rexdomk10.nsf/0/1684452A37E15354C1258AD3004399FF/%24File/i418-24.pdf>.

doprowadzenia do obcowania płciowego, tj. przemocy, podstęp, groźby i „innego sposobu”.

Na etapie prac senackich wskazywano na tę pierwszą opcję³⁴. W opinii ekspertów wskazano, że „takie brzmienie zmienionych przepisów zachowywałoby dotychczasowy zakres penalizacji zgwałcenia ujęty w obowiązującym art. 197 § 1 k.k., bez konieczności dodatkowego dowodzenia «braku zgody», w przypadku, gdy sprawca wobec ofiary używał przemocy, podstęp lub groźby. W przepisie znalazłaby się natomiast nowa postać zgwałcenia polegająca na doprowadzeniu do obcowania płciowego w inny sposób mimo braku zgody ofiary”³⁵. W takim jednak ujęciu trudno wskazać – chociażby przykładowo – jakie okoliczności wymuszenia aktywności seksualnej mogłyby być „nową postacią zgwałcenia”. Z uwagi na zmianę relacji między przepisami art. 197–200 k.k. „innym sposobem” doprowadzenia do obcowania płciowego bez zgody drugiej osoby nie może być żadna z okoliczności: wykorzystania braku możliwości rozpoznania znaczenia czynu lub pokierowania swoim postępowaniem (art. 197 § 1a k.k.); wykorzystania bezradności, upośledzenia umysłowego, ograniczenia możliwości rozpoznania znaczenia czynu lub pokierowania swoim postępowaniem (art. 198 k.k.); wykorzystania stosunku zależności lub krytycznego położenia (art. 199 k.k.); oraz obcowania płciowego z osobą poniżej 15. roku życia (art. 200 § 1 k.k.).

Warto zwrócić uwagę, że sformułowanie „inny sposób bez jej zgody” jest także znamieniem czynu zabronionego z art. 153 § 1 k.k. A. Zoll³⁶ i A. Błachnio³⁷ wskazują – przykładowo – że „innym sposobem” może być wykorzystanie nieprzytomności kobiety, tego, że znajduje się pod wpływem leków albo wprowadzono ją w błąd. Nie będzie jednak możliwe przeniesienie dotychczasowego dorobku piśmiennictwa na grunt art. 197 § 1 k.k., ponieważ stan nieprzytomności, upojenie alkoholem, znajdowanie się pod wpływem środków odurzających itp. mieszczą się w zakresie innych przepisów penalizujących przemoc seksualną. Trudno także przewidzieć, w jakim kierunku rozwinie się praktyka. W przypadku znamion niedookreślonych nie powinno się w nieproporcjonalny sposób rozszerzać zakresu kryminalizacji³⁸. Biorąc natomiast pod uwagę sankcję karną (pozbawienie wolności od 2 do 15 lat), należy stwierdzić, że zachowania, które mogłyby się znaleźć w zakresie „doprowadzenia do obcowania płciowego w inny sposób mimo braku jej zgody”, powinny mieć zbliżony stopień karagodności. Z drugiej strony samo obcowanie płciowe bez zgody drugiej osoby jest niewystarczające dla zrealizowania znamion art. 197 § 1 k.k. Konieczne jest bowiem

34 Zob. stenogram posiedzenia Komisji Praworządności i Praw Człowieka oraz Komisji Ustawodawczej w Senacie i analizę przepisu przedstawioną przez B. Mandylis: <https://www.senat.gov.pl/prace/komisje-senackie/przebieg,10577,1.html>.

35 W. Wróbel, *Opinia...*, s. 13.

36 A. Zoll (w:) *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz do art. 117–211a*, red. W. Wróbel, Warszawa 2017, t. 2, cz. 1.

37 A. Błachnio (w:) *Kodeks karny. Komentarz*, red. J. Majewski, Warszawa 2024.

38 Zob. D. Knaga, *Znamiona przestępstw w świetle Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2024/3.

wykazanie, w jaki sposób doprowadzono do obcowania płciowego bez zgody drugiej osoby, a nie okoliczności, że do takiej sytuacji doszło (tj. że druga osoba nie wyraziła zgody – niezależnie od przyczyny „doprowadzenia” do sytuacji niewyrażenia zgody).

Przepis art. 197 § 1 k.k. można jednak interpretować odmiennie. Ustawodawca posłużył się alternatywą łączną „lub inny sposób mimo braku jej zgody”, co oznacza, że możliwe jest współwystępowanie sytuacji komunikowanych przez zdanie łączone tym przepisem. Użycie alternatywy rozłącznej „albo” w jednoznaczny sposób wskazywałoby, jak należy rozumieć nowo wprowadzoną regulację³⁹. Znamię „mimo braku jej zgody” można zatem odnosić nie tylko do „innego sposobu”, ale także do pozostałych znamion czynu z art. 197 § 1 k.k. – tj. przemocy, groźby czy podstęp. W takim ujęciu pojawia się jednak pytanie o znaczenie „braku zgody” w kontekście całego przepisu. W doktrynie⁴⁰ dotychczas wskazywano, że brak zgody jest znamieniem ukrytym przestępstwa zgwałcenia i nie ma konieczności wyrażania go wprost w treści przepisu. Dodanie znamienia „braku zgody” będzie irrelewantne, jeśli znamię zgody jest związane z podstępem, przymusem, groźbą czy „innym sposobem”, a tym samym nie jest ono znamieniem samodzielnym. Zmiana art. 197 § 1 k.k. nie może zostać uznana za implementację prawa międzynarodowego wymagającego, by brak zgody był znamieniem samodzielnym i decydującym o istnieniu przestępstwa.

Podsumowując – sam brak zgody na podjęcie czynności seksualnych nie jest wystarczający dla penalizacji, konieczne jest wykazanie, w jaki sposób doprowadzono do tego, że dana osoba zgody nie wyraziła, ewentualnie jakie sytuacje sprawiły, że dana osoba nie była w stanie się sprzeciwić – czy to z powodów fizjologicznych, czy presji psychicznej. Z drugiej strony nie wydaje się możliwe wskazanie sytuacji, które mieściłyby się w zakresie pojęcia „doprowadza do obcowania płciowego w inny sposób mimo braku jej zgody”. Celem zmian nie było rozszerzenie zakresu kryminalizacji⁴¹, ale trudno wskazać na okoliczności – równie społecznie szkodliwe, co inne wskazane w art. 197 § 1 k.k. – które pozwoliłyby wypełnić znamię „w inny sposób mimo braku jej zgody”. Tym samym zmiany w art. 197 k.k. okazują się pozorne.

39 Zob. M. Gębka-Wolak, *Wstępne uwagi o normie składniowej aktów prawnych*, „Poznańskie Spotkania Językoznawcze” 2014, v. 28, s. 34.

40 Zob. wyrok SA w Gdańsku z 9.02.2017 r. (II AKa 294/16). Tak również P. Banaszak-Grzechowiak, K. Burdziak, Ł. Pohl, *Przestępstwo zgwałcenia w wybranych państwach europejskich – raport z badania*, Warszawa 2021, s. 20–22; M. Głuchowski, *Zakres zgody na czynność seksualną przy przestępstwie zgwałcenia z użyciem podstępu*, „Przegląd Sądowy” 2022. Zob. także: D. Czerniak, *O potrzebie...*

41 W. Wróbel, *Opinia...*, s. 4.

III. PROBLEM RELACJI ART. 197 § 4 K.K. W ZW. Z ART. 197 § 1 K.K.

I ART. 200 § 1 K.K.

Na etapie prac parlamentarnych zwracano uwagę na pozostawienie poza zakresem nowelizacji art. 200 § 1 k.k.⁴² Zmiany w definiowaniu przestępstw seksualnych powinny być całościowe, by sankcje karne były proporcjonalne, a także by poprzez „punktowe” zmiany poza zakresem kryminalizacji nie pozostały zachowania, które powinny być karane. Jednocześnie zakresy przepisów nie powinny się pokrywać, chyba że intencją ustawodawcy było założenie, że w toku wykładni wyinterpretuje się z nich normy o odpowiednio ograniczonym zakresie zastosowania czy normowania, tak że nie będą one dotyczyły tej samej materii⁴³.

Tymczasem konsekwencją omawianych zmian jest pokrywanie się zakresów art. 197 § 4 k.k. i art. 200 § 1 k.k. w zw. z art. 197 § 1 k.k., co trudno uznać za zamierzony skutek. Dotychczas rozróżnienie między art. 197 § 4 k.k. (wcześniej art. 197 § 3 pkt 1 k.k.) a art. 200 § 1 k.k. opierało się na kryterium stosowania przemocy, groźby lub podstęp. Jeśli stopień intensywności przemocy nie był znaczny – albo sąd uznał, że opór osoby pokrzywdzonej był pozorny⁴⁴ – podstawą skazania był art. 200 § 1 k.k. Również w sytuacji, gdy oskarżony jedynie godził się na obcowanie płciowe z osobą poniżej wieku zgody, zastosowanie znajdował art. 200 § 1 k.k. Po wejściu w życie zmian, z uwagi na art. 197 § 1 k.k., doprowadzenie do obcowania płciowego „w inny sposób mimo braku zgody drugiej osoby” obejmuje swoim zakresem każdy stosunek seksualny z osobą poniżej 15. roku życia, w sytuacji, kiedy sprawca działał w zamiarze bezpośrednim⁴⁵. Osoby poniżej 15. roku z założenia nie są zdolne do wyrażenia zgody – ich zgoda jest irrelevantna – na obcowanie płciowe – ewentualne przyzwolenie czy zachęcanie do kontaktów seksualnych przez np. osoby w wieku 13 czy 14 lat jest nieistotne z perspektywy realizacji znamion art. 197 § 1 k.k. i art. 200 § 1 k.k. w zw. z art. 197 § 4 k.k. Jeśli osoba poniżej wieku zgody dąży do kontaktów seksualnych,

42 Zob. Opinia Państwowej Komisji do spraw przeciwdziałania wykorzystaniu seksualnemu małoletnich poniżej lat 15, <https://orka.sejm.gov.pl/Druki10ka.nsf/0/D6A11CCDC77D971DC1258AF6002624B4/%24File/209-004.pdf>, uwagi Rzeczniczki Praw Dziecka dotyczące art. 200 § 1 k.k., <https://www.senat.gov.pl/prace/komisje-senackie/przebieg,10593,1.html>.

43 J. Majewski, *Zbieg przepisów ustawy. Zagadnienia węzłowe* (w:) *System Prawa Karnego*, t. 3, Nauka o przestępstwie. Zasady odpowiedzialności, red. R. Dębski, Warszawa 2017, s. 1122–1123.

44 Zob. wyrok SA w Katowicach z 4.02.2016 r. (II AKa 523/15). Sąd wskazał, że „brak było na to przekonywających dowodów, iż podjęła ona jakąkolwiek akcję obronną, bądź w inny wystarczający sposób wyraziła przy tych zbliżeniach, deklarowaną następnie niekonsekwentnie w zeznaniach, dezaprobatę dla jego działania i było to na tyle wyraźne i wystarczające, aby odbić się w świadomości oskarżonego, iż działał wbrew jej woli. (...) zamiarem oskarżonego było wykorzystanie nadarzającej się okazji podjęcia spółkowania z małoletnią i zdobycie w ten sposób nowego, ze wszech miar nagannego, doświadczenia seksualnego, nie pozwalają natomiast na przyjęcie, iż nastąpiło to w wyniku jej zgwałcenia”. Zob. postanowienie SN z 5.10.2021 r. (V KK 316/21), a także wyrok SA w Katowicach z 4.02.2016 r. (II AKa 523/15).

45 Tak: P. Zakrzewski (w:) *Kodeks karny. Komentarz*, red. J. Majewski, Warszawa 2024, art. 200; K. Lipiński (w:) *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz*, red. J. Giezek, Warszawa 2021, art. 200; M. Bielski (w:) *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz do art. 117–211a*, red. W. Wróbel, A. Zoll, Warszawa 2017, t. 2, cz. 1, art. 200. Zob. także: wyrok SA w Poznaniu z 13.12.2016 r. (II AKa 211/16).

to rolę osoby dorosłej jest powstrzymanie się od jakiejkolwiek dalszej aktywności seksualnej, jeśli nie chce narazić się na odpowiedzialność karną. Obcowanie płciowe z osobą poniżej 15. roku życia, kiedy sprawca ma świadomość wieku tej osoby, zawsze będzie realizowało również znamiona z art. 197 § 4 k.k., a zatem każdy stosunek seksualny z osobą poniżej 15. roku życia w przedstawionych wcześniej okolicznościach będzie zagrożony karą nie niższą niż 5 lat pozbawienia wolności. W przypadku niepomijalnego zbiegu przepisów ustawy należy zastosować łącznie wszystkie zbiegające się przepisy w ten sposób, żeby skazać sprawcę wprawdzie za jedno przestępstwo, ale na podstawie wszystkich tych przepisów, a następnie wymierzyć mu karę za owo przestępstwo na podstawie przepisu najsurowszego oraz – ewentualnie – orzec inne środki przewidziane w ustawie na podstawie któregośkolwiek ze zbiegających się przepisów bądź też ich dowolnej kombinacji⁴⁶.

Problem jednak w tym, że zbyt wysokie określenie dolnej sankcji karnej w art. 197 k.k. może przynieść odwrotny skutek do zamierzonego. W toku prac parlamentarnych słusznie zauważono, że „decyzja o zaostreniu sankcji karnych za określony typ abstrakcyjnie ujętych zachowań, musi brać pod uwagę występujące w praktyce zjawisko polegające na tym, że nieadekwatność dolnej granicy ustawowego zagrożenia może powodować niechęć do kwalifikowania w ogóle danego zachowania jako przestępstwa, z uwagi na brak dostatecznego stopnia karygodności odpowiadającego nowej, podwyższonej granicy kary. Paradoksalnie więc, nie mające dostatecznie mocnego uzasadnienia zaostrenie sankcji może w efekcie spowodować ograniczenie zakresu penalizacji”⁴⁷. Negatywnym skutkiem zmian może być zatem ograniczenie liczby spraw, które trafiają do sądów w sprawach o przestępstwa przeciwko wolności seksualnej małoletnich albo poszukiwanie rozwiązań, które pozwolą na „przejście” na kwalifikację z art. 200 § 1 k.k.

Ponadto o ile seksualne wykorzystanie osoby małoletniej jest czynem karygodnym, o wysokim stopniu społecznej szkodliwości, o tyle nie każde okoliczności popełnienia czynu – patrząc abstrakcyjnie – uzasadniają karę 5 lat pozbawienia wolności lub wyższą. Przykładowo, odmiennie chociażby z uwagi na art. 10 § 2 k.k. powinna być oceniana sytuacja, kiedy 15-latek czy 17-latek uprawiają seks z 14-latką – za jej zgodą, chociaż z perspektywy przepisów k.k. nie ma ona znaczenia – a inaczej, gdy 14-latka będzie przemocą zmuszona do stosunku z osobą w wieku 50 lat lub starszą. Oczywiście, w pierwszym przypadku można próbować uzasadnić, że społeczna szkodliwość czynu jest znikoma, co przemawiałoby za umorzeniem postępowania (art. 17 § 1 pkt 3 k.p.k.). Pytanie jednak, czy tak jest w istocie (czy stosunki seksualne osób bardzo młodych, które nie w pełni potrafią podejmować racjonalne decyzje

46 J. Majewski, *Zbieg przepisów ustawy. Zagadnienia węzłowe* (w: *System Prawa Karnego*, t. 3, *Nauka o przestępstwie. Zasady odpowiedzialności*, red. R. Dębski, Warszawa 2017, s. 1153–1154.

47 W. Wróbel, *Opinia...*, s. 6.

i rozumieją konsekwencje swoich decyzji, na pewno są społecznie szkodliwe w stopniu znikomym) i czy ustawodawca – kształtując przepisy prawa karnego materialnego – nie powinien uwzględniać takich sytuacji⁴⁸. Jeżeli celem zmiany było zwiększenie ochrony małoletnich przed przemocą seksualną, to omawiana zmiana w przepisach może doprowadzić do skutków odwrotnych, niż zakładano, co uprawdopodobnia obecne orzecznictwo na gruncie art. 200 § 1 k.k.⁴⁹

IV. WĄTPLIWA RELACJA MIĘDZY ART. 197 § 1A K.K. A ART. 198 § 1 K.K.⁵⁰

Kolejną problematyczną kwestią jest wprowadzenie art. 197 § 1a k.k. oraz zmiany w art. 198 k.k.⁵¹ W trakcie procesu legislacyjnego wyjaśniono, że „W przypadku stanu bezradności, jeżeli stan taki będzie w ogóle wykluczał autodeterminację ofiary, zachowania objęte dziś w art. 198 będą realizowały znamiona art. 197 § 1a k.k. Przepis art. 198 k.k. będzie więc miał dalej zastosowanie do takich przypadków, w których stan bezradności (obejmujący np. stany odurzenia czy upojenia alkoholowego) prowadzić będzie jedynie do ograniczenia autonomii ofiary, która co do zasady zachowuje zdolność wyrażania zgody na kontakty seksualne, jednak zgoda ta jest na tyle ułomna, że nie uzasadni odpowiedzialności sprawcy, jeżeli można mu przypisać działanie będące «wykorzystaniem» takiego stanu (działanie wbrew interesom ofiary). Należy przy tym raz jeszcze podkreślić, że jeżeli stan bezradności wyłączy zdolność do rozpoznania znaczenia czynu lub pokierowania postępowaniem, to wówczas będzie miał zastosowanie art. 197 § 1a k.k., a wykorzystanie takiego stanu przez sprawcę traktowane będzie na równi ze zwykłym zgwałceniem, choćby nawet osoba pokrzywdzona formalnie wyrażała zgodę”⁵².

Wydaje się zatem, że celem zmian było nadanie „bezradności” nowego znaczenia. Dotychczas bezradność⁵³ była rozumiana jako np. upojenie alkoholem⁵⁴, sen⁵⁵, znajdowanie się pod wpływem leków⁵⁶ – czyli poprzez wszystkie te sytuacje, kiedy osoba

48 Takie przepisy obowiązują m.in. we Włoszech. Zgodnie z art. 609-quater. małoletni, który poza przypadkami przewidzianymi w art. 609-bis dokonuje czynności seksualnej z małoletnim, który ukończył lat 13 (wiek zgody we Włoszech to 14 lat), nie podlega karze, jeżeli różnica wieku między podmiotami nie przekracza 4 lat; <https://officeadvice.it/codice-penale/articolo-609-quater/>

49 Por. postanowienie SN z 5.10.2021 r. (V KK 316/21).

50 W uzasadnieniu do zmian starano się wyjaśnić różnice między art. 197 § 1a a art. 198 (<https://orka.sejm.gov.pl/.../43D6035.../%-24File/i921-24A.pdf> s. 15), ale rozróżnienie zakresów sprawiało trudności sejmowym legislatorom na komisji (<https://orka.sejm.gov.pl/.../4413AD60.../%24File/0052910.pdf>, s. 6).

51 Zob. szerzej uwagi dotyczące komunikatywności języka prawnego: G. Wierczyński (w:) *Komentarz do rozporządzenia w sprawie „Zasad techniki prawodawczej”* (w:) *Redagowanie i ogłaszanie aktów normatywnych. Komentarz*, Warszawa 2016, Załącznik @1 § 6.

52 W. Wróbel, *Opinia...*, s. 15.

53 Zob. wyrok SA we Wrocławiu z 12.12.2019 r. (II AKa 160/19).

54 Wyrok SA w Katowicach z 7.06.2022 r. (II AKa 522/21).

55 Wyrok SA w Poznaniu z 14.10.2021 r. (II AKa 247/21).

56 Wyrok SR Gdańsk Południe (II K 131/18), niepubl.

pokrzywdzona z uwagi na stan fizjologiczny zgody na stosunek wyrazić nie mogła. W nowszym orzecznictwie za bezradność uznaje się także reakcję *freeze*, czyli zamrożenie – takie sytuacje, gdy osoba, która doświadcza przemocy seksualnej, jest sparaliżowana strachem i nie może w żaden sposób sprzeciwić się sprawcy⁵⁷. Okoliczności, które obecnie tradycyjnie uznaje się za bezradność, są wypełnieniem znamion z art. 197 § 1a k.k. po wejściu w życie tego przepisu. Jednocześnie ustawodawca pozostawił znamię „bezradności” w art. 198 k.k., dodając także nową okoliczność, tj. wykorzystanie ograniczenia możliwości rozpoznania znaczenia czynu lub pokierowania swoim postępowaniem. W praktyce trudno będzie odróżnić „stan bezradności” od „wykorzystania braku możliwości rozpoznania znaczenia czynu lub pokierowania swoim postępowaniem”. Jakie bowiem dowody przeprowadzić na tę okoliczność, które w sposób niebudzący wątpliwości pozwolą uznać, że autodeterminacja osoby, która doświadczyła przemocy seksualnej, została ograniczona? Co więcej, dążenie do dokonania takich ustaleń może wiązać się z dodatkową dolegliwością dla osoby pokrzywdzonej. W uzasadnieniu do projektu wskazano, że chodziło o pełne nawiązanie do definicji niepoczytalności⁵⁸. Aby możliwe było stwierdzenie bądź wykluczenie niepoczytalności oskarżonego, należy powołać dwóch biegłych psychiatrów i wydać opinię sądowo-psychiatryczną. Próba ustalenia, czy zachowanie mieści się w zakresie art. 197 § 1a k.k., czy art. 198 k.k., będzie wiązała się z koniecznością przeprowadzenia badań osoby pokrzywdzonej, co tylko zwiększy ryzyko wystąpienia wtórnej wiktymizacji⁵⁹. Dodatkowo osoba pokrzywdzona będzie zobligowana kolejny raz opisywać zdarzenie – tym razem biegłym psychiatrów, co trudno pogodzić z tzw. zasadą jednokrotności przesłuchania⁶⁰. Postępowanie dowodowe w jeszcze większym stopniu niż dotychczas może koncentrować się nie na sprawcy, a na osobie, która doświadczyła przemocy seksualnej. Dodatkowo, z uwagi na pokrywanie się – w intencji prawodawcy – zakresów art. 197 § 1a i art. 198 k.k. w odniesieniu do bezradności i wyłączenia możliwości rozpoznania znaczenia czynu lub pokierowania swoim postępowaniem,

57 Zob. wyrok SN 21.12.2023 r. (I KK 280/23), OSNK 2024/5, poz. 26. W kwestii reakcji zamrożenia szerzej zob. B.A. de Heer, L.C. Jones, *Tonic Immobility as a Defensive Trauma Response to Rape: Bridging Public Health and Law*, „Violence Against Women” 2023, s. 1–29; J. de la Torre Laso, *The Reality of Tonic Immobility in Victims of Sexual Violence: “I was Paralyzed, I Couldn’t Move”*, „Trauma, Violence & Abuse” 2023, t. 1, s. 1. W jednym z przeprowadzonych badań okazało się, że 37% ofiar zgwałcenia doświadczyło reakcji zamrożenia. Zob. M.P. Abrams, R.N. Carleton, S. Taylor, G.J.G. Asmundson, *Human tonic immobility: measurement and correlates*, „Depress Anxiety” 2009, t. 26, s. 551; B.P. Marx, J.P. Forsyth, G.G. Gallup, T. Fusé, J.M. Lexington, *Tonic Immobility as an Evolved Predator Defense: Implications for Sexual Assault Survivors*, „Clinical Psychology: Science and Practice” 2008, t. 15, nr 1, s. 81; S.D. Suarez, G.G. Gallup, *Tonic Immobility as a Response to Rape in Humans a Theoretical Note*, „The Psychological Record” 1979, t. 29, nr 3, s. 315–320.

58 W. Wróbel, *Opinia...*, s. 15.

59 Trudno przewidzieć, jak rozwinie się praktyka orzekania o stanie wyłączenia lub ograniczenia możliwości rozpoznania znaczenia czynu lub pokierowania swoim postępowaniem pokrzywdzonego przestępstwem z art. 197 § 1a i art. 198 k.k. i czy sądy będą odwoływać się do art. 202 k.p.k. i powołają dwóch biegłych psychiatrów; analogicznie jak w przypadku oskarżonego. Jednocześnie – z uwagi na doniosłe konsekwencje prawne – konieczne wydaje się powołanie biegłego na tę okoliczność, a zatem przeprowadzenie dalszych i kolejnych badań osoby pokrzywdzonej. Stwierdzenie stanu wyłączenia albo ograniczenia możliwości rozpoznania znaczenia czynu lub pokierowania swoim postępowaniem, a zwłaszcza rozgraniczenie tych dwóch sytuacji, wymaga posiadania wiadomości specjalnych.

60 Zob. A. Pietryka, *Ściganie przestępstwa zgwałcenia. Aspekty dogmatyczne i praktyczne*, Warszawa 2023.

mogą pojawić się znaczne różnice w orzecznictwie. Pytaniem otwartym jest to, jak sądy podejść do zmian i czy będą interpretować art. 197 § 1a k.k. w taki sposób, w jaki sugeruje prawodawca. Wszak sąd jest samodzielny w rozstrzyganiu kwestii faktycznych i prawnych, a zakres ograniczeń jest precyzyjnie określony⁶¹. Na etapie prac sejmowych zwrócono uwagę także na fakt, że jeśli stan niemożności rozpoznania znaczenia czynu lub pokierowania swoim postępowaniem (art. 197 § 1a k.k.) wynika z choroby psychicznej lub upośledzenia umysłowego (art. 198 k.k.), to sprawca będzie odpowiadał na podstawie przepisu art. 198 k.k.⁶²

W każdym z tych trzech przypadków pokrywania się zakresu znaczeniowego art. 197 § 1a k.k. z art. 198 k.k. w części dotyczącej bezradności oraz wynikania stanu niemożności rozpoznania znaczenia czynu lub pokierowania swoim postępowaniem z uwagi na chorobę psychiczną lub pośledzenie umysłowe – wątpliwości faktyczne i prawne będą rozstrzygane na korzyść oskarżonego (art. 5 § 2 k.p.k.). Ma to daleko idące konsekwencje, ponieważ zagrożenie karą w art. 198 k.k. jest znacznie niższe⁶³.

Ponadto, w związku z pokrywaniem się zakresów przepisów i niemożnością rozstrzygnięcia tej kolizji, obniżony zostanie standard prawnego obowiązku zawiadomienia o przestępstwie o przestępstwach seksualnych. Na etapie prac sejmowych wyłączono art. 240 k.k.⁶⁴ spod zakresu zmian, wskazując, że wymaga on przepracowania i wykracza poza ramy projektu pierwotnego⁶⁵. Tymczasem art. 240 § 1 k.k. zobowiązuje każdego do zawiadomienia m.in. o przestępstwach z art. 197 § 3–5 k.k., art. 198 i art. 200 k.k.⁶⁶ Celem ustawodawcy było zwiększenie ochrony osób małoletnich przed grożącą im przemocą seksualną⁶⁷. Brzmienie art. 240 § 1 k.k. nie ogranicza jednak prawnego obowiązku zawiadomienia o przestępstwie wyłącznie do czynów popełnionych na szkodę małoletnich, ale dotyczy każdego zgwałcenia w typie kwalifikowanym oraz wykorzystania bezradności z art. 198 k.k. Przed wejściem w życie nowych przepisów każda osoba, która – przykładowo – dowiedziała się o wykorzystaniu bezradności 16-latki (znajdującej się w stanie upojenia alkoholowego) i doprowadzeniu do obcowania płciowego bez jej zgody, jest zobligowana do zawiadomienia

61 Zob. J. Skorupka (w.): *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. J. Skorupka, Warszawa 2023.

62 Zob. wypowiedzi dr M. Hary w toku prac sejmowych, <https://www.sejm.gov.pl/Sejm10.nsf/biuletyn.xsp?sknr=NKK-7>.

63 Na etapie prac w Senacie proponowano, by zrównać sankcje, ale zmiany zostały uznane za zbyt daleko idące, <https://www.senat.gov.pl/prace/komisje-senackie/przebieg.10593.1.html>. Krytycznie do tego rozwiązania, zwłaszcza w odniesieniu do osób niepełnosprawnych, odnosiły się organizacje pozarządowe. Zob. stanowisko Fundacji Feminoteka, <https://feminoteka.pl/nasze-dzialania/stanowisko-feminoteki-ws-projektu-o-zmianie-definicji-gwaltu/>.

64 Por. S. Cora, *Z problematyki zawiadomienia o przestępstwie*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2003/2.

65 Zob. stenogram z posiedzenia Komisji Nadzwyczajnej ds. Zmian w Kodyfikacjach; <https://www.sejm.gov.pl/Sejm10.nsf/biuletyn.xsp?sknr=NKK-7>.

66 Prawny obowiązek zawiadomienia o tych przestępstwach dodano do k.k. ustawą z 23.03.2017 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny, ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich oraz ustawy – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. z 2017 r. poz. 773).

67 Zob. uzasadnienie do projektu ustawy – druk sejmowy VIII kadencji Sejmu nr 848, <https://orka.sejm.gov.pl/Druki8ka.nsf/0/C82FD2CAF85A8A2FC125803500244863/%24File/846.pdf>.

o tym organów ścigania. Pojawia się jednak pytanie, czy taka sama sytuacja mieści się w zakresie art. 240 § 1 k.k. po 13.02.2025 r. Nie ma żadnych wątpliwości, że jeśli osobą pokrzywdzoną jest ktoś, kto jest „upośledzony” lub chory psychicznie, to obowiązek zawiadomienia o przestępstwie aktualizuje się zawsze. Jeśli jednak możliwość rozpoznania znaczenia czynu lub pokierowania swoim postępowaniem była wynikiem wprowadzenia się w stan upojenia alkoholowego, to konieczne będzie rozstrzygnięcie, czy wyłączono możliwość rozpoznania znaczenia czynu lub pokierowania swoim postępowaniem (art. 197 § 1a k.k.), czy ograniczono (art. 198 k.k.). Jeśli ograniczono – zaktualizuje się prawny obowiązek zawiadomienia o przestępstwie. Jeśli zaś wyłączo- no, to nie, ponieważ art. 197 § 1a k.k. nie został dodany do art. 240 § 1 k.k. Z drugiej jednak strony można rozważać, czy dana osoba znajdowała się w stanie bezradności (art. 198 k.k.), czy w stanie wyłączającym możliwość rozpoznania znaczenia czynu lub pokierowania swoim postępowaniem (art. 197 § 1a k.k.). Oczywiście jest, że obowiązkowi zawiadamiającego nie jest rozstrzyganie takich wątpliwości. Obowiązków wynikających z przepisów prawno-karnych nie można traktować rozszerzająco ani nie jest dopuszczalne stosowanie analogii na niekorzyść sprawcy. Nie można zatem uznać, że skoro należy zawiadomić o czynach z art. 198 k.k., to także należy zawiadomić o popełnieniu przestępstwa z art. 197 § 1a k.k.⁶⁸, ponieważ nie zostało ono wskazane w art. 240 § 1 k.k. Po 13.02.2025 r. wyegzekwowanie obowiązku z art. 240 § 1 k.k. w przypadku świadomego niezawiadomienia o przestępstwie seksualnym – np. wykorzystaniu seksualnym nastolatki powyżej 15. roku życia, która nie jest ani chora psychicznie, ani upośledzona umysłowo – jest trudne, o ile w ogóle możliwe. Skoro nie da się rozstrzygnąć wątpliwości odnośnie do zakresu art. 198 i art. 197 § 1a k.k., nie można wymagać od osoby postronnej – zawiadamiającego – żeby potrafił ocenić, czy konieczne jest zawiadomienie organów ścigania, czy też nie ma takiego obowiązku, a zgodnie z zasadą *in dubio pro reo* niedające się usunąć wątpliwości rozstrzyga się na korzyść oskarżonego.

V. ZAKOŃCZENIE

Omawiane zmiany nie zamykają debaty o konieczności implementacji Konwencji stambulskiej oraz redefinicji znamion zgwałcenia. W dalszym bowiem ciągu sama wiedza sprawcy, że stosunek seksualny nie był dobrowolny, nie jest wystarczającą do przyjęcia, że zostały zrealizowane znamiona któregoś z czynów z art. 197–199 k.k., jak i różne formy zgwałcenia wiążą się z odmiennymi sankcjami karnymi⁶⁹.

68 W doktrynie pojawiały się głosy, by rozszerzyć zakres prawnego obowiązku zawiadomienia o przestępstwie także na art. 197 § 1 k.k. Zob. Ł. Cora, *Bezwarunkowy tryb ścigania przestępstwa zgwałcenia a „podmiotowość” pokrzywdzonego*, Wojskowy Przegląd Prawniczy 2015/4.

69 Zob. Zalecenia GREVIO w odniesieniu do Polski, pkt 217–219, https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/2022-02/RAPORT_GREVIO_PL.pdf.

Nowe przepisy pokrywają się zakresowo na skutek „otwarcia” znamion czynu z art. 197 § 1 k.k. i dodanie nowego znamienia, tj. doprowadzenia do obcowania płciowego w inny sposób mimo braku jej zgody. Przepis art. 197 § 1 k.k. *in fine* stał się normą ogólną, a każda inna forma (sposób) doprowadzenia do obcowania płciowego bez zgody drugiej osoby (art. 198–200 k.k.) normą szczególną. Relacje między art. 197 § 1 k.k. a art. 198–199 k.k. można rozstrzygnąć w oparciu o regułę kolizyjną *lex specialis derogat legi generali*. Zastosowanie reguł kolizyjnych w przypadku art. 200 § 1 k.k. prowadzi jednak do wniosku, że każdy stosunek seksualny z osobą poniżej 15. roku życia, kiedy sprawca obejmował swoją świadomością okoliczność, że ktoś nie osiągnął wieku zgody, jest zagrożony karą od 5 lat pozbawienia wolności (art. 197 § 4 k.k.). Każde świadome doprowadzenie do obcowania płciowego z osobą poniżej wieku zgody mieści się w zakresie doprowadzenia do obcowania płciowego w inny sposób mimo braku jej zgody, a typ kwalifikowany z art. 197 § 4 k.k. odsyła do art. 197 § 1 i 1a k.k. Zakres art. 200 § 1 k.k. ulega zatem znaczącemu zawężeniu – dotyczy bowiem może wyłącznie tych sytuacji, kiedy sprawca działał w zamiarze ewentualnym (jedynie godził się, że osoba, z którą utrzymywał kontakty seksualne, nie osiągnęła wieku zgody, ale nie dążył do takiej sytuacji).

Wątpliwości interpretacyjne, a tym samym potencjalne rozbieżności orzecznicze, mogą dotyczyć relacji art. 198 k.k. i art. 197 § 1a k.k. Zakresy tych przepisów częściowo się pokrywają. Ustawodawca, wydaje się, zamierzał nadać bezradności nowe rozumienie – takie jak w art. 197 § 1a k.k. – jednocześnie pozostawiając „bezradność” wśród znamion czynu z art. 198 k.k. Dodatkowo wprowadził w art. 198 k.k. pojęcie „ograniczenia możliwości rozpoznania znaczenia czynu lub pokierowania swoim postępowaniem”. Będzie to powodowało trudności dowodowe w kwestii wyjaśnienia, w jakim stanie osoba pokrzywdzona się znajdowała – czy w stanie wyłączającym (art. 197 § 1a k.k.), czy ograniczającym możliwość rozpoznania znaczenia czynu lub pokierowania swoim postępowaniem. Ponadto postępowanie dowodowe w jeszcze większym stopniu niż dotychczas będzie koncentrowało się na zachowaniu osoby pokrzywdzonej, a nie na zachowaniu sprawcy. Fakt, że nie wyraziła ona zgody na obcowanie płciowe, będzie miał drugorzędne znaczenie, bowiem dla prawidłowego przypisania odpowiedzialności karnej konieczne będzie rozstrzygnięcie kolizji między art. 197 § 1a k.k. i art. 198 k.k. Jeśli kolizji nie uda się rozstrzygnąć – mimo przeprowadzonego postępowania dowodowego – sprawca każdorazowo będzie podlegał łagodniejszej odpowiedzialności karnej z art. 198 k.k.

Trudno także zaakceptować relacje między różnymi rodzajami zgwałcenia oraz obniżenie zakresu prawnego obowiązku zawiadomienia o przestępstwie. Jakie *ratio legis* uzasadnia fakt, że przestępstwa z art. 198–199 k.k. są *de facto* typami uprzywilejowanymi zgwałcenia z uwagi na stan psychofizyczny osoby pokrzywdzonej lub relacje łączące osobę pokrzywdzoną i sprawcę, które w praktyce uniemożliwiają sprzeciwienie

się niechcianym kontaktom seksualnym? Ostatnią kwestią jest oddziaływanie wprowadzonych zmian na art. 240 § 1 k.k. Prawny obowiązek zawiadomienia o przestępstwie nie dotyczy sytuacji określonych w art. 198 k.k., które pozostaną w kolizji z art. 197 § 1a k.k., ponieważ ten ostatni przepis nie został dodany do art. 240 k.k., a nie jest możliwe stosowanie analogii na niekorzyść sprawcy.

Intencje inicjatorów zmian były słuszne i dzięki nim dyskusja na temat konieczności pełnej implementacji Konwencji stambulskiej znów stała się przedmiotem debaty publicznej i naukowej. Efekt prac legislacyjnych wydaje się jednak być kompromisem, który nie zadowala nikogo. Nie realizuje celów, gdyż nie jest zgodny z Konwencją stambulską i nie realizuje wymagań GREVIO. Nie realizuje celu ostatecznego, tj. zmiany i uporządkowania linii orzeczniczej dotyczącej przestępstw seksualnych z art. 197–200 k.k. Przeciwnie, konsekwencją wejścia w życie zmian może być pogłębienie dotychczasowych rozbieżności oraz pojawienie się nowych, odmiennych linii orzeczniczych na gruncie art. 197 § 1a i art. 198 k.k.

Na zakończenie warto podkreślić, że sama zmiana ustawowych znamion przestępstwa zgwałcenia, pełna implementacja Konwencji stambulskiej i oparcie definicji zgwałcenia – w typie podstawowym – wyłącznie na braku zgody osoby na obcowanie płciowe są niewystarczające. Konieczna jest zmiana praktyki i mentalności organów ścigania, sędziów, a przede wszystkim społeczeństwa. Niemniej zmiana normatywna byłaby krokiem w dobrym kierunku i przyczynkiem do działań edukacyjnych, w których – analizując zgwałcenie – to nie zachowanie osoby pokrzywdzonej byłoby w centrum zainteresowania (czy była w stanie bezradności, wyłączenia czy ograniczenia możliwości rozpoznania znaczenia czynu lub pokierowania swoim postępowaniem, czy się broniła, krzyczała itp.), ale zachowanie sprawcy, tj. czy miał świadomość, że ktoś nie wyraził zgody na kontakt seksualny – niezależnie od stanu, w jakim się znajdował.

dr Dominika Czerniak

Autorka jest doktorem nauk prawnych, adiunktką w Katedrze Postępowania Karnego na Wydziale Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego.

The author is a doctor of laws, an assistant professor at the Department of Criminal Procedure at the Faculty of Law, Administration and Economics of the University of Wrocław.

adw. dr Artur Pietryka

Autor jest doktorem nauk prawnych, wykładowcą w Izbie Adwokackiej w Warszawie, adwokatem w kancelarii Wardyński i Wspólnicy

The author is a doctor of laws, a lecturer at the Warsaw Bar Association, and an advocate at Wardyński & Partners.

ABSTRACT

Keywords: *Istanbul Convention, criminal law, sexual violence, rape*

New features of the crime of rape?

The article analyses the amendments introduced by the Act of 28 June 2024 Amending the Penal Code and Certain Other Acts. The revision of Articles 197 and 198 of the Penal Code was intended to implement the Istanbul Convention and clarify case law on rape by explicitly stating that any sexual intercourse occurring without the consent of the person subjected to the act constitutes rape. However, new provisions raise interpretative concerns, both from the perspective of the implementation of international law and the practical implications of the amendments for the practice of applying the law.

Bibliografia

1. **Abrams Murray P., Carleton R. Nicolas., Taylor Steven., Asmundson Gordon J.G.,** *Human tonic immobility: measurement and correlates*, „Depress Anxiety” 2009, t. 26
2. **Banaszak-Grzechowiak Paulina, Burdziak Konrad, Pohl Łukasz,** *Przestępstwo zgwałcenia w wybranych państwach europejskich – raport z badania*, Warszawa 2021
3. **Bielski Marek** (w:) *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz do art. 117–211a*, red. W. Wróbel, A. Zoll, Warszawa 2017, t. 2, cz. 1, art. 200
4. **Błachnio Adam** (w:) *Kodeks karny. Komentarz*, red. J. Majewski, Warszawa 2024
5. **Budyn-Kulik Magdalena,** *Inna czynność seksualna. Analiza dogmatyczna i praktyka ścigania*, „Prawo w Działaniu” 2008
6. **Budyn-Kulik Magdalena,** *Opinia projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny druk 209*, <https://orka.sejm.gov.pl/rexdomk10.nsf/0/1684452A37E15354C1258AD3004399FF/%24File/i418-24.pdf>
7. **Cora Łukasz,** *Bezwartunkowy tryb ścigania przestępstwa zgwałcenia a „podmiotowość” pokrzywdzonego*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 2015/4
8. **Cora Stanisław,** *Z problematyki zawiadomienia o przestępstwie*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2003/2
9. **Czerniak Dominika,** *O potrzebie zmiany ustawowej typizacji przestępstwa zgwałcenia*, „Państwo i Prawo” 2024/7
10. **de Heer Brook A., Jones Lynn C.,** *Tonic Immobility as a Defensive Trauma Response to Rape: Bridging Public Health and Law*, „Violence Against Women” 2023

11. **de la Torre Laso Jesus**, *The Reality of Tonic Immobility in Victims of Sexual Violence: "I was Paralyzed, I Couldn't Move"*, „Trauma, Violence & Abuse” 2023, t. 1
12. **Dziewanowska Małgorzata**, *Age of consent – wiek zgody. Kryminologiczno-prawna problematyka uregulowania kryminalizacji stosunków seksualnych z dzieckiem*, niepublikowana praca doktorska, <https://repozytorium.uw.edu.pl/entities/publication/d5f69a2a-8219-4b65-9ab6-98949c72fe40>
13. **Gębka-Wolak Małgorzata**, *Wstępne uwagi o normie składniowej aktów prawnych*, „Poznańskie Spotkania Językoznawcze” 2014, v. 28, s. 34
14. **Głuchowski Michał**, *Zakres zgody na czynność seksualną przy przestępstwie zgwałcenia z użyciem podstęp*, „Przegląd Sądowy” 2022, s. 186–201
15. GREVIO Baseline Evaluation Report Poland, <https://rm.coe.int/grevio-baseline-report-on-poland/1680a3d20b>
16. **Hörnle Tatiana**, *Comparison of Sexual Assault Laws and Some Advice for Law Reform* (w:) *Sexual Assault: Law Reform in a Comparative Perspective*, red. T. Hörnle, Oxford 2023, s. 237–272
17. **Knaga Daniel**, *Znamiona przestępstw w świetle Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2024/3
18. **Krawczyk Przemysław**, *O (nie)możności wystąpienia kumulatywnego zbiegu przepisów między art. 201 k.k. a art. 197–200a k.k.*, „Palestra” 2024/10
19. **Kurzała Anna**, *Gwałt w polskim prawie na tle strasburskiego orzeczenia przeciw Bułgarii*, „Prawo i Płeć” 2005/2
20. **Lipiński Konrad** (w:) *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz*, red. J. Giezek, Warszawa 2021, art. 200
21. **Majewski Jarosław**, *Zbieg przepisów ustawy. Zagadnienia węzłowe* (w:) *System Prawa Karnego*, t. 3, *Nauka o przestępstwie. Zasady odpowiedzialności*, red. R. Dębski, Warszawa 2017, s. 1122–1123
22. **Malinowska-Bizon Aleksandra**, *Poselski projekt zmiany definicji zgwałcenia. Odpowiedź na uregulowania międzynarodowe i oczekiwania społeczne czy wylewanie dziecka z kąpielą? Uwagi krytyczne*, „Prokuratura i Prawo” 2024/9
23. **Małecki Mikołaj**, *Ekspertyza w przedmiocie poselskiego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny, Sejm X kadencji, druk nr 209*, <https://sejm.gov.pl/Sejm10.nsf/opinieProcLeg.xsp?nr=209&vw=3>
24. **Marx Brian P., Forsyth John P., Gallup Gordon G., Fusé Tiffany, Lexington Jenifer M.**, *Tonic Immobility as an Evolved Predator Defense: Implications for Sexual Assault Survivors*, „Clinical Psychology: Science and Practice” 2008, t. 15, nr 1
25. *Opinia Państwowej Komisji do spraw przeciwdziałania wykorzystaniu seksualnemu małoletnich poniżej lat 15*; <https://orka.sejm.gov.pl/Druki10ka.nsf/0/D6A11CCDC77D971DC1258AF6002624B4/%24File/209-004.pdf>
26. **Pietryka Artur**, *Ściganie przestępstwa zgwałcenia. Aspekty dogmatyczne i praktyczne*, Warszawa 2023

27. **Plątek Monika**, *Opinia dotycząca uchwalonej przez Sejm RP w dniu 28 czerwca 2024 r. ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (druk senacki 109), której przedmiotem jest zmiana art. 197 k.k. (znamiona przestępstwa zgwałcenia)*, <https://www.senat.gov.pl/download/gfx/senat/pl/senatekspertyzy/7097/plik/oe-500.pdf>
28. **Plątek Monika**, *Pozorna ochrona dziecka przed wykorzystaniem seksualnym*, „Państwo i Prawo” 2011/2, s. 10–11
29. **Plątek Monika**, *Zgwałcenie. Gdy termin nabiera nowej treści. Pozorny brak zmian i jego skutki*, „Archiwum Kryminologii” 2018/TomXL
30. Raport dotyczący definiowania przestępstwa zgwałcenia w państwach Unii Europejskiej, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2024/757618/EPRS_IDA\(2024\)757618_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2024/757618/EPRS_IDA(2024)757618_EN.pdf)
31. Raport GREVIO wzywający Portugalię do zmian, <https://rm.coe.int/grevio-reprt-on-portugal/168091f16f>.
32. **Schulhofer Stephen J.**, *What Does ‘Consent’ Mean? (w:) Sexual Assault: Law Reform in a Comparative Perspective*, red. T. Hörnle, „Oxford University Press” 2023
33. **Skorupka Jerzy** (w:) *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. J. Skorupka, Warszawa 2023
34. **Suarez Susan D., Gallup Gordon G.**, *Tonic Immobility as a Response to Rape in Humans a Theoretical Note*, „The Psychological Record” 1979, t. 29, nr 3
35. **Szczucki Krzysztof**, *Rola zgody w strukturze przestępstwa na przykładzie przestępstwa zgwałcenia*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych”, Rok XV, 2011, z. 1; nr 5
36. **Warylewski Jarosław**, *Zgwałcenie w świetle projektowanych zmian w Kodeksie karnym z 1997 r.*, „Przegląd Sądowy” 2018/11–12
37. **Wierczyński Grzegorz** (w:) *Komentarz do rozporządzenia w sprawie „Zasad techniki prawodawczej”* (w:) *Redagowanie i ogłaszanie aktów normatywnych. Komentarz*, Warszawa 2016, Załącznik @1 § 6
38. **Wróbel Włodzimierz**, *Opinia w sprawie poselskiego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny (druk nr 209) oraz propozycji poprawek*, <https://orka.sejm.gov.pl/rexdomk10.nsf/0/43D60353B82B3F57C1258B07002AE43D/%24File/i921-24A.pdf>
39. **Zakrzewski Piotr** (w:) *Kodeks karny. Komentarz*, red. J. Majewski, Warszawa 2024
40. **Ziemski Krystian**, *Rola i miejsce reguł kolizyjnych w procesie dekodowania tekstu prawnego*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1978/2
41. **Zoll Andrzej** (w:) *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz do art. 117–211a*, red. W. Wróbel, Warszawa 2017, t. 2, cz. 1